

שליחותה של שירה [1]

מעין מכתב גלוי לנתן אלתרמן

מתי מגד

הרהורי־אשם

מודה אני ומתוודה: אפשר שהאשמה רק בי היא.

אפשר, שכדרכו של אדם המגיע לגיל מסוים, קשה עלי לשנות ארחותי ולהמיר טעמי. אפשר, שהורגלתי לאהוב ולקבל שירה מסויימת, בעלת גונים, וטעמים משלה, ועל־כן איני מסוגל לקרוא שירים – שדרכם שונה מזו שהורגלתי בה, - כמי שנפגש עמם לראשונה מתפעם מחידוש שבהם ולבו פתוח לקראתם.

לא־פעם גורמת לי ידיעה זו לדכדוך־הנפש ממש ולגעגועים נוסטלגיים אל ימות־הנעורים, בהם לא הייתי כפות לשום דעה קדומה ואהבותי ושנאותי לשירה, כולן רק משלי ובי היו.

שהדי במרומים, שבשעות כאלו מוכן אני להיאבק עם נפשי ועם טעמיה וסלידותיה, לצוות עליה להשתחרר מכל נטל מיותר ולהיפתח כולה לקראת בשורה חדשה, שאינה מורגלת בשכמותה.

ואם איני צליח בכך ואיני נכבש לבשורה החדשה, או לדרך החדשה, מוכן אני, בלב כנוע וירא, ליטול את כל האשמה על עצמי ולומר כי כבר איחרתי את המועד ואיני יכול עוד לסור מדרכי הרעה...

---

[1] נדפס בכתב העת 'משא", 9 באוגוסט 1957

לא. לא התולים עמדי.

כשקראתי את שירי "עיר היונה" – ואולי שלא בטובתי, קראתים לפי סדרם בספר – ליווני הרהורי־אשם אלה ולא הירפו.

אמרתי בלבי: הנה נקבעה בך הדעה ששיר, מן הדין שיגלם במלותיו מאורע נפשי מסויים, קונקרטי, חד־פעמי; מן הדין שצידוקו וכוח־חיותו יבואו לו מבפנים, מתוך צירוף זה של מלים וצלילים, דימויים וסמלים, המתאחד להוויה שלמה וסגורה. אך אפשר שרק הרגל רע הוא ומשפט־קדום ויש זכות־קיום לא פחותה מזו – ולפעמים, בתקופות ידיעות, גם רבה מזו – לשירים, שצידוקם וכוח־חיותם באים להם מבחוץ, מן הנושא החשוב שבו הם קשורים ואותו הם שרים.

ועוד אמרתי: הנה נקבעה בך הדעה שמשמעותו של השיר, סמל שבו, רעיון מרכזי שבו, יצמחו אך ורק מתוכו, כתולדות חייו העצמיים, או כתולדות משקלן הסמלי של המלים וצירופיהם ודימוייהם. אך מדוע לא תכיר גם בזכות־קיומם של שירים, שמשעותם וסמליהם ורעיונם המרכזי נובעים מתוך השקפת־עולמו השלמה של המשורר, הקודמת לשירים הפרטיים וקובעת את קישורם למסכת אחת?

או נקבעה בך הדעה, כי "המלים הרמות" – השגורות בפיהם של עסקנים ומנהיגים פוליטיים ועתונאים, שבידוע אינם חשודים על הדייקנות והנאמנות – בחינת אויב הן לשירה; כי השירה, זו דרכה האחת, שבוחרת היא אך ורק את המלים המדוייקות, התואמות זו לזו מכוח עצמן, המגלמות בנאמנות קיצונית רק את התוכן הנפשי המסויים שהוליד אותן. אך אפשר שבתקופות מסויימות, או לגבי נושאים מסויימים – והם אולי הנושאים החשובים באמת – דווקא אותן "מלים רמות" ושגורות יכולות להחיות גם את המאורעות הנפשיים הפרטיים ולמלא אותן תוכן עמוק ונשגב יותר, משיש בכוחה של כל "נפש פרטית" לעצמה לעשות, אפילו היא נפשו של משורר.

ועוד אמרתי: נקבעה בך הדעה כי מעצם טבעו ויסוד־מהותו, מכיל השיר הטוב, האמיתית, בתוכו את כפל־המשמעות אשר בחיים; את המאבק רב־המתח שבין "עולם המציאות" לבין "עולם השירה"; את הניגוד רב־המתח שבין מלים, המשרתות תכלית אחרת, תועלתית, או אפילו רגשית והגותית, לבין המלים הבוראות עולם שלם משלהן, שתכליתו היא בו־בתוכו, במיצויו המלא. וממילא,

נקבעה בך הדעה ששירה אמיתית, מן ההכרח שתעמוד תמיד באופוזיציה לחיים, תבטא בעצם קיומה מחאה נגד "העולם כמות שהוא" – אך אפשר שיש שירים שבהם "עולם המציאות" ו"עולם השירה" מגיעים לידי פשרה והשלמה; אם מחמת שהמאורעות שבמציאות חזקים הם וגדולים וכופים עצמם על משאלות־הלב ואם מחמת שהשירה מגיעה לשיאים כאלה של תבונה וכוח, שמאירה היא את המצוי והרצוי, הגנוז והגלוי, המשאלה וההגשמה, באור האחדות השלמה.

ואם אמנם כך, משמע שבהתנגדותי לדרך החדשה בשירה – זו דרכם של שירי השער הראשון ב"עיר היונה" – לא בלבד שהעדתי על עצמי כי משועבד אני להרגל ולדעה הקדומה, אלא גם שמשועבד אני לשירה ה"טרקלינית", ר"ל, האוהבת את "דוק ההיסוס והתהייה", האטומה כלפי המאורעות החשובים, חורצי דין עמים ומחוללי תולדות עמים; שכפות אני לאותם מושגים וטעמים, המודים רק בשירה המהלכת "בצדי דרכים", הנולדת רק מהשתקפותם העמומה והדם הקלוש של החיים בנפשות קטנות ומיעוטות־כוח; שאיני מסוגל לעמוד באור הגדול והשלם שמולידה הפגישה בין השירה, המעיזה להסתער על הנושאים הגדולים, לבי זההיסטוריה, שהיא עצמה שרה את שירתה הגדולה.

באמת, תקפתני לא הרגשת־אשמה אלא גם חרדה, שמא מעידה תגובתי על שירי "עיר היונה" על מציאות של כל אותן חולשות עלובות, אחד הן חולשות של אטימות ושיעבדו להרגל לגבי השירה ואחד הן חולשות של אי־הבנה לגבי גדולתה של ההיסטוריה ושגבה.

ולשווא ניסיתי לחלץ עצמי מהרגשת־אשם זו. לשווא שלחתי אפילו את ידי במלאכה הנמיבזה של ניתוח השירים, מלווה בציטטות לרוב, כדרכם של מומחים, שסופם נהנים ממלאכתם־הם יותר משפתוחים לאהבת השירה והבנתה; לשווא ביקשתי להוכיח ב"אותו ובמופתים" של מובאות והשוואות כי עמי הצדק – שהרי לא הוכחתי אלא כי אין השירים הללו מתאימים לטעמי שלי, לדעתי שלי, ואין הוכחה זו מלמדת עליהם כי אם עלי...

לא. ההוכחות אינן מלמדות באמת דבר, ולעולם יהיה כל מאמר על השירה – אפילו הוא כתוב במירב־ההיגיון ובמיטב־הסגנון ובמומחיות יתירה, שאינה מנחלתי – פחות בערכו מכל שיר שבעולם.

וסילקתי ידי מנסיון כושל זה, בהכרה ברורה שלא כך יכול אני ולא כך צריך לחוות את דעתי על השירים. אלא שהתגובה הראשונה – שלא נחלשה וגם נתחזקה עם קריאה שלישית ורביעית – חלחלה בי ותבעה את ביטויה.

אילו משורר הייתי, אולי הייתי מנסה לבטאה על־דרך השיר. כי סבורני באמת שתגובה זו מגעת עד שרשי־דברים ומכילה בתוכה את מכלול־הזיקות של אדם עברי בימינו אל עולמו.

כיוון שאיני משורר, אנסה איפוא לומר את הדברים לפי מיטב כוחי, במישרין, כמי שבא להגן לא על טעמו בשירה אלא על עמדות־יסוד שלו כלפי החיים.

וודאי יבוא עוד גם תורם של הציטטות והניתוחים וההשוואות. דייה ל״צרה״ בשעתה ואניח מלאכה זו למי שבקיא בה ממני.

ואני, רק את שעם לבי אשיח.

דיוקנו של משורר

אכן, אפשר גם זו חולשה היא בי, אך איני מתבייש בה ואיני מסתלק ממנה: בקראי שיר כלשהו, מבקש אני בו קודם־כל את אישיותו של המשורר. ולא מחמת סקרנות, חלילה, אלא משום שמבקש אני לשוחח עם המשורר באמצעות שיריו; משום שמאמין אני כי המשורר, הבורא עולמות שלמים ב״הבל פיו, יכול וגם צריך להעניק לי, בראש וראשונה, לא את פרי כשרונו, הרב או המעט, גם לא את פרי הצלחתו, שפעמים מקרית היא ו״ניסית״, אלא את מראה דיוקנו של האדם שבו.

ערכים אחרים שבשירה, אפילו הם נאים ומהנים ונכבדים, נידחים לקרן־זווית לעומת הערך האנושי שבמשורר. אם הוא כובש אותי, מוכן אני לסלוח לכל מומים ופגמים שבשיריו, ואם לאו, אין כל המעלות והסגולות שבשירים יכולות לחפות על כשלונו.

גישה תמימה היא אולי, אך שוב איני יכול ואיני רוצה להמירה. חשובים בעיני, כמובן, גם ה״מה״ וגם ה״איך שבשירים – אך חשוב מהם הוא ה״מי״ המעביר סגולותיהם וחינם וערכם אלי.

שהרי ההנאה, או ההתפעלות, מן ה״מה״ וה״איך גם יחד, סופון לחלוף ולעבור מן העולם. לא הן תקבענה את זיקתי אל החיים. לא הן תקבענה את התחייבותי כלפיהם.

ואילו אישיותו של המשורר יכולה גם יכולה לחייב אותי, לעומק ולאורך־ימים.

ומתכוון אני, כמובן, רק לאישיותו השירית של המשורר, כלומר, לזו המתגלה כל־כולה ובשלמותה בשיריו. מאמין אני, איפוא, שרק בכוחה של אישיות שירית שלמה, מובהקת, יכולים השירים לטעת בי את הידיעה הנכונה בטיבם של חיי האדם; את יראת־הכבוד כלפי אשרם וסבלם; את ההתחייבות כלפי מלחמתם; את ההכרה שראויים הם לכל מאמץ מצדי לדעתם מכל צדדיהם, במישוריהם ובגילוייהם השונים והרבים.

השירים עצמם לא יעשו זאת, אם לא אחוש באישיות העומדת מאחריהם, כי על־כן רק אישיותו של המשורר יכולה להעביר אלי את נסיונותיה להבין, להתאמץ, להתחייב, לגלות את ריבוי־הפנים ואת הגילויים השונים של מלחמת האדם.

ואין אני מבקש את הדיוקן האחד שלמשורר. היפוכו של דבר: דווקא בתחום זה איני משועבד לשום משפט־קדום, כיוון שדווקא בתחום זה מבקש אני את ריבוי האפשרויות, את ריבוי הדרכים, על־מנת להאמין כי לכל האדם נועדה נחלה זו של משאלות ודמיון והגות, שהמשורר בוראה בשיריו. ריבוי הפנים במשוררים שונים, או ריבוי האפשרויות אשר למשורר האחד, דווקא הוא מחזק בי את האמונה כי לא למתי־מעט ויודעי־חן נועד עולם השירה כי אם גם לי ולך ולו ולכולנו, אם רק נבוא אל המשוררים לבקש מידם את לחם־חוקנו.

הרבה שירים ידעתי אך כה מעט משוררים!

על השירים הרבים הגבתי פעמים בהנאה ופעמים בסלידה, פעמים בסלחנות ופעמים במשיכת־כתף אדישה או בוזה. אך רק המשורר, בהתגלות לעיני דמות־דיוקנו מבעד לשיריו, הגיעני לאהבה או למחאה, להשתתפות אמיתית ושלמה או להתקוממות. שכן, רק אישיותו־השירית אילצה אותי לבחון את זיקתי שלי אל הדברים, אל החיים, אל העולם - וזו, לעולם אינה זיקה של הנאה או סלידה, אדישות או סלחנות, אלא לעולם היא מחייבת לאהבה או לשנאה, להשתתפות או להתקוממות.

ועל־כן אני משיח את אשר עם לבי ואומר כי מעבר לכל דברי־ביקורת הקשורים בהרגלים ובטעמים; מעבר לכל נסיון להוכיח צדיקתי או להתנצל על משוגתי, קומם אותי דיוקנו של המשורר אלתרמן, כפי שהתגלם בשירי "עיר היונה".

ולא בכולם, כמובן.

פנים רבות לו למשורר בשירים השונים וכולן פני המשורר האחד.

פנים אחדות לו ב"שמחה למועד" ואחרות ב"קניות היריד"; פנים אחרות ב"שלושה שירים בפרוור" ואחרות בשיר "היין"; פנים אחרות ב"האסופי" ואחרות, ב"שבחי קלות הדעת".

וכולן, כאמור, פני המשורר האחד, המתגלה כאן בצערו וכאן בשחוקו; כאן בהתמודדותו עם החולי והמוות וכאן בחכמתו המבוגרת,ה סלחנית; כאן בשובבותו "קלת הדעת" וכאן בידיעתו ביטבה הרציני מאוד והעמוק מאוד של "קלות הדעת" עצמה.

ולא אבוא, כמובן, ל"סכם" את הדיוקנאות השונים, לכאורה, לבקש את אחידותם.

גם אני, לא כל אותם משיריו של אלתרמן שהיו אהובים עלי פעם אהובים עלי באותה מידה היום (אף ששומר אני להם, כמובן, חסד־נעורים של אהבה ראשונה). ויודע אני גם מודה שמורכבותה של אישית, לא רק זכות היא אלא אף הכרח רצוי של התפתחות, של ריבוי הזיקות והתגובות. של השוני בין המאורעות הנפשיים הרבים הפוקדים את האדם.

יש מהם, מדיוקנאות אלה, שמקובלים עלי, מעוררים בי רחשי כבוד, או מחייבים אותי לבחון את עצמי באמצעותם; יש מהם שגירוני או מגרים אותי עד היום, להעמיק יותר את הבנתי בטיבו של האדם ובטיב נסיונותיו ומאבקו ויחסיו אל זולתו. ויש מהם שמקוממים אותי, בגילויי שנאתם אל החיים, או בהתעלמותו של המשורר מאחרי דימויים נאים ומבריקים. יש מהם שיודע אני כי אינם אלא פרי מאורע נפשי מסויים, שערכו פחת משחלפה שעתו, ויש מהם המעידים על הקבוע ומתמיד יותר בזיקתו של המשורר אל עולמו. יש מהם המגלים את מה שהמשורר רוצה לגלות, כיסוד של קבע בהשקפת־עולמו. ויש מהם המסגירים איזה "סטיות" של בריחה רומנטית, או של רצון להיות אחר, חפשי יותר.

אך גם אלה וגם אלה, בכל שונותם והבדליערכיהם, אינם מנחים להתייחס אליהם בשוויון־נפש: כל אלה מחייבים התמודדות, ביקורת־עצמית.

לא תמיד הסתיימה ה"התמודדות" בחיוב. פעמים שגררה אחריה הרהורי־תוגה על חולשותיו של אדם־שבעולם, או על מיעוט־כוחה של השירה. ועם זאת נקבעה בלב דמותו האחת – אך לא האחידה – של משורר, הבורא באמת עולמות. שונים ורבים בכוח אישיותו השירית; יפים אם כעורים, אהובים אם שנואים, קוראים ללכת אחריהם ולהיכבש מכוחם, או קוראים כביכול לנוס מפניהם...

ואיש אחד ברא את כל אלה בסגולותיו ובחולשותיו, באהבותיו ושנאותיו, בשחוקו ובצערו.

ודווקא על זאת לא יכולתי לסלוח לו למשורר, על שברבים משיריו ניסה לכפות את הדיוקן האחד, ששוב אין בו ריבוי פנים וזיקות, אלא כולו שלם־כביכול ואין בו מתום, רק על זאת לא יכולתי לסלוח, על שניסה לאנוס את הגילווים הרבים – שדווקא ריבויים ושונותם העידו על יחידותה של אישיותו – להיכנע כולם למרותה של השקפה אחת, כל־חובקת, כל־יודעת.

אכן, נסיון זה, בשיריו הקודמים של אלתרמן – ותהיינה סיבותיו אשר תהיינה (אף אני רוצה ואיני מעיז לחוקרן) – לא עלה בידו. מבעד למעטה השלם שניסה המשורר להעטות על שיריו, פרצו דווקא הפנים האחרות בזעפן ובשחוקן, בשנאותיהן ובאהבותיהן. המאורעות הנפשיים השונים לא נאותו כביכול לקבל מרות, וכל־כמה שחזקים היו יותר, שואבים יותר מנסיון־החיים האמיתי של המשורר, כן רב כוחם יותר לשבור את המסגרת ולפרוץ מתוכה, אם בשירים שלמים ואם בבתים או בשורות בלבד.

וצר כל־כך על שבשירי השער הראשון ב"עיר היונה" עלה נסיון זה בידי אלתרמן. צר כל־כך על ש"הצליח" סוף־סוף – ואין ספק, שמדעת ובכוונה תחילה, כנה, שמניעיה ברורים אף הם – להפחיד, כביכול, כל שריד ל"פנים האחרות" של אישיותו ולהכניע את כל העולמות השונים למרות האחת.

צר כל־כך, לא משום שהשירים אינם ״מוצלחים״, או יש בהם פגמים, או משום שדרכם שונה מן הדרך המקובלת בשירה בימינו, אלא משום שיש בהם מעשה אונס, גם כלפי הקורא, או כלפי האדם, ואף אם כוונתו ותכליתו נכבדה היא ביותר.

האדם שמאחרי השירים

לא. איני מאמין בעולם שהקימו שירי ״עיר היונה״ ואיני מקבל את האדם החי בעולם זה.

איני מקבל, אין זה הביטויה מתאים, כמובן. חמור מזה: דוחה אני מעיקרו את הנסיון, המעקם את דמותם של החיים האנושיים, אונסם, כופה עליהם השגות והויות ורגשות שאינם מטיבם, שאין הם מסוגלים לעמוד בהם, שאין צורך בהם.

לא כנגד דרך זו בשירה אני מתקומם. וכבר אמרתי, בלא לב ולב, שמוכן אני להרכין ראשי ביראת־כבוד ובהרגשת־אשם לעומת הנסיון הזה להעמיד את הנושא במרכז, להחיות את הפרטים מכוח הסמלים, להניח את התולדות המוחשיות בכוח ״המלים הרמות״, להאיר באור האחד את המצוי והרצוי, המציאות והשירה.

אם אאמין למשורר, כבר הוא חי כל־כולו, בשלמותו, בעולם הזה, האחד, וכיוון שאין שירתו מכוונת לבידור־הדעת, להנאה חולפת, מציג אותה המשורר לפני כתביעה ללכת בעקבותיו, או לפחות לנסות לעשות כן.

או שמא טועה אני? — לא. אי־אפשר שאני טועה. אלתרמן של ״עיר היונה״ כבד־ראש הוא וברצינות ובחומרה אומר הוא את דברו. ומשמע, שבאמת קורא הוא אותי ללכת אחריו, אל תוך עולם זה שהקים, אל מוסרו וחובותיו והגותו ותמונותיו.

אמנם כן. על זה אני בא לטעון.

לא על השירים עצמם. מה ממני יהלוך אם אוכיח כי בשירי השער ״עיר היונה״ כופרה אלתרמן בשרירות־לב את המשמעת והסמל על המאורעות הפרטיים, המסופרים בשירים? — מה ממני יהלוך, אם אוכיח כי משתמש הוא לא פעם באביזרי־קישוט מלאכותיים, מוכרים משירים אחרים שלו — שבהם, על־פי הרוב, שזורים הם ברקמת השיר החיה — כדי לעשות את הקפיצה מן המאורע הפרטי ותיאורו האינפורמטיבי אל

המשמעות הכללית ואל הסמל? מה ממני יהלוך, אם אוכיח שלא־פעם מבקש אלתרמן לשוות צביון שירי לתיאור האינפורמטיבי, או להכללה הפובליציסטית, על ידי שהוא יוצר סביבם "אטמוספירה", בקראו לעזרתו את הגשם והברק והנר והירח והחשיכה וליל הסתיו? — מה ממני יהלוך אם אוכיח כי הוא נזקק בשירים אלה לא־פעם לאמצעים של גירוי סנטימנטלי, מחד גיסא, ושל מליצות רמות, מאידך גיסא?

והרי אפשר, כאמור, שאין בכל ההוכחות האלו כדי לבטל את ערכם של השירים; אפשר, שיש צידוק לכל האמצעים האלה, כיוון שתכליתם גדולה היא ונשגבה כל־כך; אפשר, שדרך חדשה ונאותה היא, להחיות את הפרטים באמצעות הממשעות הכוללת ולהמתין שברבות הימים תחזור זו ותתערה בפרטי הזמן ותניח להם להעניק לסמלים משמעות נוספת, חיה, שתתגלם שוב בשחוק ובדמעה ובאור פני איש ואשה...

וכלום לא אמר המשורר עצמו ב"ליל תמורה", שיר ה' את מה שאפשר לומר נגד דרך־שירה זו ובעדה? —

אך באמת, לא זה העיקר בעיני.

כי, כאמור, גם אם אקבל ואצדיק עלי את הדין, תישאר עוד השאלה העיקרית: כיצד יחיה האדם בתוך עולם־שירה זה, אם גם נניח שקיים הוא ועומד ויש לו זכות משלו ואף צריך הוא לרשת נחלתם של עולמות אחרים, שעד עתה היו הם עולמות־השירה.

כיצד יחיה. כיצד יתייחס, למשל, לתולדות עמו, למדינתו, לקיבוץ־גלויות, לכיבוש השממה החשופה, לזיקי־המורשה שלגולה, לזכרם של המאבק ומלחמת־השחרור...

לא שאלות קלות הן. משוררים רבים בימינו — מרביתם של המשוררים — התחמקו משאלות אלו, ברחו מהן אל עולמם הפרטי הצר: או, לכל המרובה, חזו רק בבואתן הקלושה והיטו אוזן רק להדן הרחוק.

אך אלתרמן לא פטר עצמו מן ההתמודדות הישירה ואף ענה תשובות ישירות על כולן.

ואין אני, הקורא — אם באמת מקבל אני את השירים כנתינתם, באותו כובד־ראש — פטור מללכת בעקבות המשורר. שוב אני חייב לענות על השאלות, שהרי התשובה כבר נתונה אף היא. אך חייב אני לחיות את התשובות הללו, לעשותן רצון המשורר, אבן־פינה בעולמי כולו, יסוד ותשתית לכל ישותי.

אודה ולא אבוש: מפחד אני מפני עולם זה ומפני חובתי כלפיו.

וקודם כל, משום שהוא עולם נטול הומור; משום שאם אחיה בו, אצטרך לקבל בכל כובדן ומשקלן את המליצות השליטות בו; משום שאם אחיה בו אצטרך לקדש את כל "המלים הרמות", מבלי שתישאר לי זכות כלשהי להתקומם, למחות – לכל היותר אוכל למתוח ביקורת קלה פה־ושם, קלה־שבקלות; משום שאם אחיה בעולם זה, אצטרך לשמר בקרבי את הזיקה הסנטימנטלית לכל המאורעות בתולדות העם בשנים האחרונות; משום שאצטרך לראות בכל תופעות־החיים, הקטנות עם הגדולות, רק את השתקפותה ואישורה של השקפת־העולם האחת, הרצינית, המחייבת יחס של יראה וקדושה...

אמנם כן, מפחד. שהרי אלתרמן אינו מניח לי שתי אפשרויות. אינו מרשה לי אפילו "דוק של היסוס ותהייה". חמור מזה: אינו מניח לי לחיות את עולמו זה בשני מישורים, כלומר, לדעת ששירה לחוד ומציאות לחוד, מצוי לחוד ורצוי לחוד, ושהשירים רק באים לוודע אותי למתח־הניגודים הזה שבחיים. אך לא. בעצם שירתו זו ביטל אלתרמן את "שני המישורים", מחק את הגבולות ביניהם. כעת, נותר רק המשירו האחד, החשוף, נעדר הסליחה..

וכאמור: נטול ההומור. ואני מתכוון להומור במשמעותו העמוקה ביותר – זו שאלתרמן עצמו יודעה ברבים משיריו – כלומר, לידיעה בריבוי־הפנים אשר לחיים, להבנת יסוד המשחק הדרוש להם כל־כך להכרת כפל־המשמעות שבהם.

אך עולמו של אלתרמן ב"עיר היונה" אין בו ריבוי־הפנם ומשחק וכפל־משמעות. חשוף הוא, מפוכח, חד־גוני, כפוף כולו למרות החוקיות האחת, המחייבת מאוד בתביעותיה האכזריות. החיים האמוציונאליים היחידים המותרים לי, לכל אדם, במסגרתה של חוקיות זו הם חיים של התרגשות סנטימנטלית ויראת־קודש מתמדת בפני כל גילוייה של ההיסטוריה היהודית, שאף הם כפופים לאותה מרות ולאותו חוק, הגוזר עליהם את השיעבוד לסנטימנט הלאומי ולקדושה.

החיים כולם, של הפרט ושל הכלל, חייבים לעמוד תמיד בסימן הפטריוטיות, קבלת הדין, הערצה לאומה, לעברה ולעתידה שנפגשו בימינו...

לא אמשיך. מפחד אני להמשיך.

שאם נתבע אני, כאמור, ליחס רציני לשירה זו – אי־אפשר לי, אסור לי, לקבוע שום דעה אחרת, או לפרוץ את המסגרת בשום הרגשה אחרת מזו שאלתרמן קובע, ב״עיר היונה״ את גבולותיה וחובותיה.

ואם אעשה כן, אחטא למהות העליונה והעמוקה של תולדות עמי, המכילות בתוכן את המשמעות היחידה של חיי הפרטיים.

ואין לי ברירה: אם אקבל עלי דינו של עולם זו, אסור לי שלא להסיק מסקנות מעשיות, מיידיות. עוד איני יודע בדיוק מה הן.אפשר שעלי לצרור מטלטלי וללכת לאלתר ליישוב־ספר, או לצבא. אך לא די גם בכך. עלי לקבל גם שם את כל ההתחייבויות המעשיות והרגשיות הנובעות מהכרת המרות העליונה של חוק־הזמן, זה הזמן ״הפרא ונמלץ״ שבו שליטים עתה אומה ומולדת ומורשה. זה הזמן, שאלתרמן לבדו הוא פרשנו, מאירו בשירתו ומגלהו במלוא משמעותו האחת...

חשיבותה של רצינות

בעבר, שימשה השירה תמיד אמצעי־ביטוי לרשגות המרוממים ביותר, החגיגיים ביותר, של בנ־האדם; אמצעי־ביטוי ליחס החגיגי והמקודש אל האפוס הלאומי, או אל האלוהים. ודווקא על־שום כך היה בה תמיד מיסודו של המשחק, במשמעותו העמוקה – כלומר, משהו החורג מתחום החיים היומיומיים ,עומד כנגדם, מבטא איזה תחום מיוחד בתום החיים, אף שעם זאת מעורה מאוד בחיים, ממלא תפקיד נכבד ביותר בתוכם, מותח אותם – אם אפשר לומר כן – אל הכרת ערכו של החגיגי, של המקודש, של הסמלים הקולקטיביים, העוברים במורשה.

השירה לא הולידה את הסמלים הללו, לא ״המציאה״ אותם. מעורים היו בחיי העם, בתודעתו הקולקטיבית, כתולדה של פולחן שכאשר נתבטל מן העולם היה למיתוס וכמיתוס הטביע את חותמו מחדש בשרידים ה״משחקיים״ של הפולחן בדרמה, בשירה.

היחס הרציני מאוד לתפקידם החברתי של הסמלים, של השירה בכללה, הוא שחייב תמיד את הידיעה כי אי־שהו הם גם "לא כל־כך רציניים", משחקיים, קיימים בתחום מיוחד להם.

בדורות האחרונים – לא כל שכן בדורנו זה ובעם העובר מהפכה רדיקלית כל־כך בהוויתו ובתרבותו – שוב לא נותר כמעט זכר לתפקידם החברתי של "הסמלים השיריים" העתיקים והם עשויים, לכל היותר, להחיות זיקה נפשית אינדיבידואלית אל העבר. השירה בכללה איבדה הרבה מיסודה המשחקי החברתי וצריכה היא למאמץ אינדיבידואלי כדי לשוב ולהחיותו, בידיעה ברורה של תחומיו.

אך היא נזקקת לסמלים חדשים; להפיכת המשמעות הפרטית, המקרית, החד־פעמית של המלה והביטוי למשמעות סמלית. הרבה דרכים לה, צולחות וכושלות, ואיני מתכוון לדון בהן כאן. מכל מקום, יחסם הרציני של משוררים – ושל קוראיהם – לשירה, מותנה הוא ביידעה שסמלים אלה יכולים לכל המרובה לגלם את המשאלה, כי יבטאו את שלטונה של החוויה בתחום המאורעות הנפשיים; כי בתחום זה יוקנה לחוויה האישית החד־פעמית ערך של סמל כללי, שאם יגדל ויעצם יחבוק באמת במשמעותו וחקיותו את כל תוכנם הנפשי של החיים האנושיים. התערותם של סמלים אלה בחיים הממשיים מוגבלת היא מראש לתחום מסויים של היפעלויות, מהן חולפו ושטחיות יותר – ההיפעלויות הסנטימנטליות, פרטיות, - ומהן קבועות ועמוקות יותר. אך אפילו תהיה התערות זו רבה ועמוקה, לא תוכל להתגלם אלא בתביעה שהיא מציגה לפני האדם לחייב את חייו הממשיים להיות נאמנים ככל האפשר לחייו הנפשיים לאחר שהתגבשו בסמליהם הרגשיים והתודעתיים. ותביעה זו, הריהי במתיחות המתמדת – אך המוגבלת בהכרח – שבין הפרטי לסמלי, בין המצוי והרצוי.

בשירי "שמחת עניים", למשל, קבע אלתרמן תחום כזה לסמלים, שתפקידם הוא להטיל את מרותם ולגבש בכוחם את חיי־הנפש, לאחד את כל המאורעות הנפשיים – שמקומם, כמובן, בנפש היחיד – ועל ידי כך להציג את תביעתם כלפי החיים הממשיים ולחייב אותם למתיחות זו.

ואילו בשירי "עיר היונה" מרחיק הוא לכת. אותם סמלים, שלא מתודעתו, הקולקטיבית של העם צמחו (גם לא יכלו לצמוח מתודעה מפוררת, מפורדת, רדודת

רבדיה ההיסטוריים) אלא מתוך תפיסתו הוא את משמעות החיים וחוקיותם, שוב אינם מוצגים כאן כתביעה בלבד, שתחומה מוקצה לה מראש, אלא הם מוצגים כהגשמה ריאלית בתחום ההיסטוריה; שוב אינם מופיעם כמשאלה של היחיד – שזה היה באמת טיבם ההתחלי – אלא כתודעה השלטת בחיי הכלל ובחיי הפרט.

כל מי שמקבל איפוא, שירה זו ואומדה לפי מידותיה היא – חייב לקבלה בכל הרצינות, כביטוי להתחדשות תפקידם החברתי הממשי, הפעיל, של הסמלים השיריים; ולא עוד, אלא שבשונה אפילו מן השירה הדתית, המיסטית, המיתית, תפקיד זה חופף את כל תחומי החיים. הסמלים "האלתרמניים" חדלים מהיות סמליה של שירה, שיסוד המשחק קיים בהם, והם הופכים להיות ערכים של דת חיובית, שאינה מכירה עוד בהבדלה בין רצוי ומצוי.

אפשר היה, כמובן, לבחון את הסמלים הללו לגופם ולראות אם באמת מסוגלים הם, מכוח־עצמם, לשמש ערכים כאלה. אפשר היה להוכיח שבחיי דור זה בעמנו, שחילוניים הם מיסודם ועומדים בסימן ההפרדה הקצינית בין מצוי לרצוי (עד לקידושו של זה למען ביטולו של זה או להיפך) אין דרך אחרת לסמלים שזוהי מגמתם אלא ליהפך למליתו פתטיות ולאמצעי גירוי של תגובות סנטימנטליות.

מי שמשתמש במליצות פתטיות יודע – אם גם אינו מודה בכך – עד כמה מוגבל הוא, בזמן ובעומק, תחום השפעתן. יודע הוא – אם גם אינו מודה בכך – עד כמה שטחית וחולפת היא ההיפעלות מהן. נסיון־החיים של דרנו בארץ מוכיח זאת, בצורה ברורה ועגומה ביותר. ה

הוא הדין גם לגבי התגובה הסנטימנטלית, שלא בלבד ששטחית היא וחולפת, כמוה כהיפעלות מן המליצה, אלא שסופה מחניפה רק למי ש"זכה" בה ואינה מחייבת אותו למאומה, אפילו לא לתחושת ההתחייבות עצמה.

אך בשירי "עיר היונה" מעלה אלתרמן את ההיפעלויות הללו, מן המליצה ומהנימה הסנטימנטלית, לדרגה של ערכים שולטים ב"שני העולמות". בחיי־הנפש ומשאלותיהם ובחיי־העם ואירועיהם. למעשה, הן־הן המגשרות כביכול בין שני העולמות הללו.

(וכאן צריך אולי להוסיף שבדרך זו קושר אלתרמן את השקפתו מ״שמחת עניים״ לשירי ״הטור השביעי״. זו הראשונה, כאשר חדלה היא להיות משאלה לתוכן נפשי מוגדר הופכת למליצה, הבאה להעניק את יסוד הקביעות לתגובה הסנטימנטלית על אירועים אקטואליים, שהוא עיקרו החשוב והפורה של ״הטור השביעי״).

ועל־כן טוען אני במרי־לב שהברירה שמותיר לנו אלתרמן בשירי ״עיר היונה״ היא לא לקבל את דבריו ברצינות. לאמור: להשתמט בכל־מכל מהתביעה הנשמעת בהם, שאינה ברת־הגשמה כלל; לראות בהם נסיון אישי של הגבה על מאורעות – בניגוד גמור למגמתו האל־אישית, ההיסטוריוזופית, של המשורר; לקראם כקראנו שירי ״טרקלין״, שאין בהם כוח של התערות ממשית בחיים העם ובחיי הפרט.

יודעני כי באמרי כך, עושה אני עוול נורא למשורר. יודעני, לדאבון־לב, כי אלתרמן עצמו התכוון ברצינות לכל מה שאמר (יותר מדי ברצינות, כאמור כבר לעיל).

אך יודעני כמו־כן כי היחס האחראי באמת לשירה, הרציני באמת, אינו מאפשר שלא לסכם כך את הדברים.

כי, אדרבא, מי שמקבל את שירי ״עיר היונה״ כמות שהם, הוא חייב בהוכחה כי מבין הוא אותם ומקבל על עצמו ברצינות גם את ציווייהם, עד תומם.

כאמור, אין כאן דרך של פשרה. כיוון שאלתרמן איחד כבר את המציאות והסמל, אין אנו רשאים לקבל חלק מהדברים ולדחות חלק אחר, שאינו נוח לנו. או־או...

רק נחטא למשורר ולמגמתו אם נזלזל בתביעתו השלמה ולא נקבלה על כל ציווייה.

אך כיוון שאין אנו יכולים לעשות כן...

או שמא שוב רק בי האשם ורק מחמת שפחדן אני וחלוש־דעת כופר אני בדת חדשה זו ובורח מפני ציווייה וחוקיה ואילו קוראי אלתרמן האחרים, חזקים ואמיצים ממני, לא יסתפקו באמת בשירי־הלל אלא יקימו ויעמידו עליהם מצוות? –

אדרבא ואדרבא.

או־אז לא רק אודה על טעותי אלא אברך בדחילו ורחימו את היום שבו זכתה השירה והיתה באמת לתורת־חיים.